

KÉPZŐMŰVÉSZET

LÁSZLÓ GYULA

Három emlék

Az 1960-as évek elején két, másfél órás előadást tartottam a rádióban „Beszélgetés a művészetről” címmel. A mondanivalót vers, próza, muzsika közbeiktatása gazdagította. A harmadik előadásra már nem kerülhetett sor, mert meghalt a rendező, Borvető Béla, aki nagy szeretettel, hozzáértéssel, türelemmel és jó tanácsokkal csiszolgatta az első kettőt. Emlékezte legyen áldott.

Az előadások középpontjába egy-egy emlékem került. Ezeket adom át most csendes olvasásra; bennem hangosan élnék, mert kiváló színművészeink hangja hozta izzásba mondataimat.

CIMABUE

*Credette Cimabue nella pittura
Tener lo campo, e ora a Giotto il grido
Ci che la fama colui oscura.*

Babits Mihály fordításában:

*Lám, festészetben Cimabue tartott
minden teret, és ma Giottot kiáltják,
s amannak híre éjszakába hajlott.*

Dante sorai muzsikáltak bennem, anélkül, hogy szavaira pontosan emlékeztem volna, tavaly, amikor 30 esztendő után ismét ott ülhettem az assisi San Francesco altemplomában Cimabue freskója előtt. Meg más is zavart, az, amit a töröttorrúnak, a csodás Michelangelónak barátja, Giorgio Vasari írt erről a két mesterről. Soraira sem emlékeztem pontosan, de ott motoszkáltak bennem, s később, amikor hazajöttem, el is olvastam őket:

„Giotto valóban elhomályosította Cimabue hírnevét, mint ahogy a nagy világosság elveszi a kisebbnek ragyogását, mert jóllehet Cimabue volt, mondhatni első kútfeje a festőművészet megújulásának, mégis az ő tanítványa, Giotto volt az, aki dicséretes igyekezettől ösztökélve, és az égnek és a természetnek segítségével megnyitotta a valóság kapuját azok számára, akik a művészetet a mai napig is csodált tükélyre és nagyságra emelték.”

Nem, nem, nem igaz! Először csak az indulat homályában gomolygott valami szilárduló ellentmondás, ami a holt emberek felé forduló könyörgéssé változott s hangot kapott: miért tettétek ezt? Hiszen ez méltatlanság!

Nem is tudtam pontosan, miről van szó, mert hunyorgó szememben még káprázott a napfény: csak az előbb léptem az altemplom homályába. Tekintetem csak

tapogatózott Cimabue freskóján, s nem értettem miféle indulat készülődik bennem, de ültem s hagytam, hogy hatalmába kerítsen. Ekkor kezdődött el az a varázslatos játék, amire ma is boldogan emlékezem. Nehéz lesz visszaidézni, mert csak a szavak határáig ért el, csak a beszéd sejtése volt meg benne, bár — ha jól emlékszem — ajkam szinte vele együtt mozgott, hogy megformálja a hangtalan, mintegy álmodott szavakat.

Néztem a freskót, egyre mélyebben, szinte már nem is a szememmel, hanem minden érzékszervemmel, az ébrenlét és az álom közti szender figyelmével, s a kép már nem is festmény volt, hanem valamiképpen énem része, s egyben én voltam Cimabue is, a megbecsült festő. Időnként éber magamhoz térve mondogattam, hogy Cimabuehoz csak Leonardo hasonlítható. Arcainak derengő sejtelmessége érett szelídséggel sugárzik. De ezek csak rebbenésnyi pillanatok voltak, annyira mélyen belekeveredtem abba az őszinte játékba, hogy én vagyok a kép s a festő egy személyben, s eközben átsandítottam a szomszédos falra, Giotto freskóira. Erre elfogott az elkecsereedés, és ekként dohogtam magamban.

Én Istenem, mit csinál ez a Bondone gyerek, ez a Giotto! El kellene a szemem takarnom előle, s mégsem tudom. Te, kedves, okos tekintetű kisfiú, mi lett belőled? — Ha ezt tudtam volna! — de nem, akkor sem tehettem volna másként. — Emlékszel? Szegény apád juhokat bízott reád, s ott legeltetted a falutok mellett, azon a zöldellő réten, amikor én éppen Vespignanóba mentem, valami dolgom akadt ott, nem is tudom micsoda. Messziről láttalak már: ugyan mit csinál ez a kis pásztor-gyermek? — töprengtem s lépteimet lassítva mögéd settenkedtem. Te, maszatos lábaidat magad alá húzva, elmerülten ültél a földön, s egy szép lapos kavicsra egyik juhod képét karcoltad. De hogyan! Csak ámultam s lélegzetemet visszafojtva követtem szememmel kezéd mozgását: néztem a csodát! Egy ág recsentsen a talpam alatt, te megrezzentél, s megfordulva rámvetted csodálkozó szemeidet, mint ki álmából eszmél, s gyorsan inged alá dugtad kincsedet. Oh, te áldott gyermek! S — emlékszel — mikor elvittelek magamhoz, hogy tanultál?! Szinte félelem fogott el, olyan gyorsan megtanultad az isteni művészetet. — Ki vagy te — kérdeztem magamban sokszor — amikor az öregkor álmatlan éjszakáin nyitott szemmel aludtam... Ez rég volt! — Ki vagy te? — kérdezem most, hogy lesem, mit csináltál a szomszéd falon.

Ki vagy? Majd megmondom. Te vagy a sátán, az Antikrisztus! Megtagadod mesteredet, megtagadod a művészet szent törvényeit! Megfeledekezel arról, hogy a mi nemes mívésségünk hasonlatos az Úrfelmutatáshoz!

— Mit csinálsz, te szerencsétlen!? Kékre fested az eget? Hát nem tudod, te isten-tagadó, hogy mi emberek látjuk kéknek, de a mennyország egének sugárzó fénye utánozhatatlan, festék nem szentségtelenítheti, csak a mocsoktalan arany méltó hozzá! És te kékre fested az eget! Múlándó életre kelted a múlthatatlant!

Magamba hajoltan mormoltam: Oh, Uram Jézus, bocsáss meg ennek a szegény bűnösnek, nem tudja mit cselekszik. Kiolttja a mennyei Jeruzsálem fényét, de mit ad helyette? Azt, amit minden paraszt tud, hogy az ég kék! — Oh Giotto, Giotto, hát nem retten meg alázatos lelked attól, amit csinálsz? Hát nem látod, hogy Szűzanyánkat olyannak fested, akár a szomszéd menyecskét látnám, amint szoptat vagy pufók kisfiával játszik? Talán-talán — még gondolatnak is borzalmas — valóban a szomszéd menyecske járt az eszedben? Talán még le is rajzoltad a képedhez? Földi asszonyt, aki kéjben fogan, vettél mintául a Boldogasszonyhoz? Uram irgalmazz!

De mi ez: miért nem tudom levenni szememet a képről? Az örvendezőkben, siratókban, latrokban s barátokban mind azokat az embereket ismerem fel, akikkel gyermekkorom óta együtt növekedtem: nézd csak a szomszédokat, az ácsot, a szatócsot, a kovácsmestert, meg: akárcsak apádat látnám, a földművest! Te, te sátán szülötte, lehozta az eget a földre, megölted a hitet az égi tisztaságban! Magad keresed! A pokolra fogsz jutni, oda, amit drágalátos barátod, Alighieri, most szedett csábítón borzasztó terzinákba, a szentséges latin helyett, kofáink nyelvén!

De mi az oka, hogy le nem tudom venni szememet a képről? Mi ez a varázs benne? Ne próbáljam meg én is? Apage Satanas, távozz tőlem kísértő sátán. De

mégis, mégis áldott tehetség vagy te Bondone... Nem!... Eriggy, hagyj békét nekem. Hadd sugározzék bennem a mennyei fényesség, te meg érezd jól magadat menyecs-kéid, meg alja barátaid között. — Fáradt vagyok!... Magamat emésztő vén ember lett belőlem. Jönnek a fiatalok, a hitetlenek. — Jó éjszakát Cimabue mester! Térj nyugovóra, az álom még a tiéd.

S másnap a mester kékre festette az eget.

MAGÁNBESZÉD A MONA LISÁRÓL

Lüktet az agyam, mintha szívem verne benne. Pokoli zsúfoltság, kiismerhetetlen zsi bongás, kiabálás. A szemetes kocsi ja csikordul? Mi csörömpöl, ki veri a szomszédban a zongorát? Ládákat tolnak a járdán, motor fékezett? Kapu csapódott, netán öngyilkos revolvere dörrent? Borzasztó, hogy nem ismerem itt a neszeket, a zajokat. Otthon a zshivajban is minden ismerős: itt félek, gyámoltalan vagyok. Csak nincs tűz valahol, nem azért kiabálnak? Mikor jöttem fel a negyedik emeletre, valaki egy ajtó mögött gyufát gyújtott, talán nem ez a kopott, százesztendő s szálló ég? Ki kellene néz nem a földig érő ablakon, de nem merek közel menni, mert csak egy vékony vaskorlát választ el a mélységtől. Nincs baj, az utcán mindenki nyugodtan járkal. Ki lehet az a kissé bicegő járású ember? Nem ismerek itt senkit.

Két napot utaztam, s igaz, hogy most reggel van, de mégis le kellene feküdnöm. Ledülök. Nem jön az álom, az idegenség idegesít. Árván ülök fel. De mi ez? A zakatoló zaj elhalkul, simogató, de valamiképpen komoly melegség dereng: otthon lennék? A tapéta mintái összerosódnak. Álmodom? Hiszen nyitva a szemem, látom az ablakon Párizs töredezetten zsúfolódó háztetőit. Miért vagyok mégis egyszerre otthon? Mi ez a jóság, éltető nyugalom, sugárzó mosoly?

Oh, hát persze! Hiszen ezért jöttem, ezért a derengő mosolyért! Meg kell mosakodnom, rendbe kell szedjem magam, s indulok! Mint aki magában hordja az ünnepet, úgy indultam a Louvre felé s térkép nyomán — a Mona Lisához.

Miért voltak az elébb idegenek s riasztók az utcák? Milyen kedvesek ezek az emberek, köszönnöm is kellene nekik, de talán elfelejtettek s csodálkoznának. Régen találkozhattunk, talán még odahaza Erdélyben. Nem tudom, de olyan jó, hogy újra látom őket. Bolond vagyok? Hiszen ezek idevalók, sohasem találkozhattunk. Nem bánom: igenis láttam őket, ismerem valamennyit! Megérkeztem.

Ez a Louvre? Milyen más a képeken, persze: nagyobb, a könyvekben csak amolyan játékpalota.

Széles lépcső: a szamo thrákéi Niké fenségesen lobogó indulata. Tudom, tudom, de most nem nézlek. Holnap! Angelico? Nem kell megdicsőült világod — bocsáss meg, holnap jövök hozzád. Botticelli? Igen, ez meg Lippi: holnap, később, most nem. Mentem mellettük mint megszállott, éppen hogy csak átszűrődtek lelkem redőnyén. Most nem! Nem hozzátok jövök!

Az alaprajz szerint még tovább kell mennem, aztán jobbra fordulnom a folyosón.

Most: végy lélegzetet, s félig hunyt szemmel állj eléje, s akkor, akkor kinyílik előtted a csoda!

De mi ez? — Ez lenne? — Ez a kis, zöldes, szürkés, fakó semmiség? Nem lehet! Tévednék? Valóban ez a Mona Lisa? Nézttem jobbra s balra, nem tévedek, ez az. Istenem, mennyiszor néztem fényképét, színesen s színtelen, s mennyi okos, szép írást olvastam róla, hányszor volt kezemben mása és megszűnt az idő, s derengő mosollyá változott a tér.

De hát ez lenne az? Ki csalt meg? Miért követték el velem ezt a kegyetlenséget? Mivel érdemeltem meg? Miért hazudtak nekem az emberek és a képek?

Zavart voltam, levert s könnyezőn szomorú. Mint megvert kutya ódalogtam a képek között. Érdektelenül csavarogtam a rideggé vált városban, s este újból ott ültem ágyam szélén, a neszek, zajok beszédjét megint nem értettem.

Álmatlanul feküdtem, míg jött a várt szender, s ismét a csodálatos derengés. Nem, nem csalódhattam sem a képb en, sem azokban, akik annyi mélységgel beszél-

tek hasonlíthatatlan voltáról. Bennem volt a hiba, talán fáradt voltam. Nem engedem, hogy valami gonosz ebben az idegenben megfosszon attól, amit annyit melengtettem magamban. Holnap odaállok eléje, s addig nem mozdulok, amíg nem találkozom vele. Igen, ezt teszem! — Elaludtam.

Másnap az elsők között voltam ott, s az ismerős biztonságával mentem a termeken át a kép elé.

Óvatos leszek, nem nézem az egészet. Itt, a háttér sziklái között ténfergek egy kissé. Úgy, mint amikor egyszer beteg voltam és fényképeket szedtem elő az Alpokról, s órák hosszat mentem, másztam a szakadékos hegyek közt. Milyen csodás formájú ez a szikla! Ilyen levegő talán nincs is másutt, mint itt az ösvény mentén, mintha szelíd, zöldes fénye volna s balzsamos illata. Ide felmászok. Nehéz a kapaszkodó, s nincsen rajtam bakancs! Ūristen, hogy fogok feljutni, alattam már százméteres szakadék. Végre! Le kellene vágnom behasadt körömöt; vérzik is? Bekötöm. Milyen táj ez? Hiszen voltam már itt, de mikor? Talán álmomban? Vagy gyermekkoromban? Dereng minden pórusa, mint szenderben az ember. Elfáradtam. Milyen zsongiton jó ez a fáradtság!

Nem tudom, meddig nézhettem a hátteret, de hátrább léptem. Semmi meglepő nem volt abban, hogy most a kezeket néztem. Miért ne nézhetném? Vagy a szikla változott volna kézzé, mint álomban? Hiszen ezek nem is kezek. Rebbező formák, világos felületek, amelyeken az erek finoman kékellenek s melengtetőn lüktetnek, mint gyenge villanyáram? Nem, inkább mint édesanyám keze, amikor kisfiú koromban megsimogatott.

Meg merjem nézni az arcát? Még nem. Valami hatalmas erő késleltetett, tekintetem felfelé vándorolt, s a ruha redőin pihent meg. Finom ütemű gyűrődései mentén, villózó felületein ringott eszméletem. Milyen nagy itt a csend hangtalan muzsikája. Váratlanul az égbolt derűjébe feledkezem. Hallatlan távolból sejlettek a felhők, s rajtuk aranyló árnyalatok fátyla lebbent. Miért érzem úgy, mintha remegő madárfiókat melengtetnék tenyeremben? Szemem homályos lett.

Pirkadtában bizonytalanul világolt valami nagyon kedves, ismerős fény. Szemem párája elszállt, s ahogy tisztult, ott tündöklött előtte a mosoly, százszor szebben, mint valaha is sejtettem. Nem női mosoly volt, s nem is férfié, hanem az élőlényé. A létben való ringás testetlen öröme volt a képben s bennem. Gerincemen mintha hangyák futkostak volna végig, s újból halaványodó szemmel mentem tovább. Minden ujjongott bennem, minden csodássá változott, mindenre úgy néztem, mintha szüleim volnának testetlenül bennük, vagy mintha magam lennék az egész világ. Nagyon emberien, nagyon tisztán.

A találkozás megtörtént. Nem a képpel: a bennünk élő tisztasággal, melengtető szépséggel. Tudtam, sziklánál szilárdabbul, hogy most már mindig elevenen él bennem.

Ahányszor felidézem másoknak, most Önöknek, ezt a találkozást, Kosztolányi szavaival búcsúzom tőle: „... bevallom néked, megtörönten földig hajoltam s mindezt megköszöntem.”

KÉT HANG EGY SZÖKŐKÚT MELLETT

1962. Tikkasztó későnyári dél. Róma. A modern művészet múzeuma mellett: kertben álldogáltunk ketten, az egyik szökőkútnál, ciprusok árnyékában. A finoman permetező víz szivárványt szőtt a levegőben, és a csendesen lengő légben megmeglegyintette arcunkat a permet fátyla. Belélegeztük hűsét.

25 év után ezen a délelőttön találkoztam ismét eredetiben korunk művészetével, amit könyvekből, képekből, szövegekből nemcsak ismertem, de légkörében éltem és: eszméltem. Mondhatatlan és szorongó csalódással jöttem ki a képtárból. Ezért lelkesedtem? Ez világolt a kristályok tiszta tükrözésével bennem? — Igen, igen: Moor-nagy bronz, Pollock tüneményes felületei, Marini tömör ereje és Morandi szelíd-

sége feledhetetlen. De a többi? Meg ez a Rothko-kiállítás, falnyi vásznaival, amiket egyetlen színnel vagy kettővel, szobafestő-ecsettel mázolt be. Felháborító! Igaz, mint terem jól hatott a nagy, színes felületekkel, de hát ez csupán ízlés, és nem művészet! Ūristen, mennyi gyenge, hitvány „mű”, mennyi ügyes és ügyetlen szemfényvesztés!

Didergett a lelkem s orrcimpám tövén éreztem az undor ráncát. — Hát így vagyunk? Ami kis könyvecskében meghat, nagyban semmit ér? Összeomlott a kristálypalota? Maradtam volna inkább otthon, könyvektől csalattatva!

A csend kietlen magánzárkájába távolról szűrődött be társam kérdése:

— Mit akarnak ezek a modernek? Egy gyermek is meg tudja csinálni, csak festéktől maszatos kezét kell beletörölnie a vászonba. Csupa színes kosz, meg nevetnivaló kóklerség, a felvarrt rongyos zsákdarabokkal, meg az összeheszesztett ócskavasakkal.

— Mit feleljek? — kérdeztem magamtól — mert az illendőség feleletre készítetett. Mit feleljek, amikor majdnem azt mondta ki hangosan, ami bennem is háborgott? Igen, mit is felelhetnék jó szándékú kollégámnak? Hazudnom sohasem szabad, de nem hagyhatom azt sem, hogy rossz képek miatt félreismerjen minket (mert már így gondolkoztam, már ragaszkodtam a gyatra művek ellenére is, a művészi megnyilatkozás szabadságához).

Hallgattam. A szökőkút hatalmas körmedencéjébe hulló parányi cseppek nyomán szelíd gyűrűzés támadt. Arasznyi mélységű, kristálytisza vizére fényháló terült, s alatta kavicsok, mohák és csillanó halak ezüstje, zöldje, aranyló felülete. Remegett rajtuk a fénytörés szeszélyes arabeszkjének árnyéka. Már nem is néztem, hanem éltem: csiklandó fények suhantak puha moháim közt s lapultak meg a kavicsok alján, halakkal bújócskázva. Az idő megállt, boldogság járt át a színeváltozó s mégis ütemesen ringó fény- és színzsongásban.

— Nézd milyen csodás! — szóltam végre. Melengető barátsággal éreztem, hogy társam is bővílten bámulja a remegő fényt. S ekkor, mint hirtelen villanó halak, szinte hogy rácsaptam: Nos, például, hát ezt akarják!

— Kik? Mit, hogy? Nem értem!

— Igen, igen, ezt a tündéri felületjátékot, minek káprázatába most belefeledkezel, anélkül, hogy kívánnád, hogy embert, házat, tájat, virágcsokrot ábrázolna. Ez nem „ennek” vagy „amannak” szépsége, hanem maga a közvetlenül benned élő harmónia. Ilyenfélét akarnak, de indulattal, tartalommal, érzelemmel telítve.

— De hát kikről beszélsz?

— Róluk, a tisztákról, korunk jó művészeiről! Mert: nézd csak — higgadt érveléssé lelkesedésem — az ősembertől kezdve bámuljuk a redves falakat, s Leonardo is írja, hogy a művész s nem művész egyik legfőbb ihletője ez, meg a felhő s más egyéb. Embereket, arcokat, jeleneteket, állatokat sejt bele, s izgatottan figyeli, hogy a zsúfolt, kócolt, gomolygó felület milyen színjátékot játszik vele. Ugye, te is magadfeledten bámultad ezeket az „értelmetlen” természeti tüneményeket? Együtt játszódtál velük, alakulásukkal alakultál, szinte-szinte kényszerítetted volna új s újabb csodás tüneményekre.

— Hát valami ilyent keress korunk művészetében is: együttalkotásra serkentőt, ahol a művész csak a hangulati alap biztonságát teremti meg, de nem ő oldja fel szorongásodat, hanem magad, nem ő kél mosolyra helyetted, hanem benned éled az élet e szép termése. Nem az ő, a te indulatod boldogsága torlódik énedben — együtt alkottok. A mű elindít téged — magad felé! S magadon át az emberek felé, de az utat magadnak kell végigjárnod. A magad mosolya teszi széppé a képet, a magad ereje hatalmassá a szobrot. — Érted?

— Ne vegye el kedved az imént látott sok gyenge, orcátlanul kiabáló kép. Szégyellem magam miattuk, magam előtt s előtted. — De ugye gyönyörű ez a fényből szőtt vízizene? Keresd azokat korunk művészei között, akik elbírják az összevetést a természet tiszta alakulataival. Keresd a tiszta szívűeket köztük — és megtalálod bennük magadat!